

УДК 340.115:316.74:34

О. Д. Гринь

старший викладач

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СТАН ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ПОСТРАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття визначає головні фактори, що обумовлюють стан правової культури пострадянського суспільства і необхідність його поліпшення через правову освіту і правове виховання населення.

Ключові слова: правова культура, правосвідомість, правовий нігілізм, громадянське суспільство.

Завдяки зусиллям вітчизняних та зарубіжних правознавців на сьогодні накопичено значний теоретичний та соціологічний матеріал з проблематики, якої ми торкнулися. Існують досить чітко сформульовані поняття правосвідомості і правової культури, досліджені їх структурні елементи, види, функції. Між тим сьогодні однією з суттєвих перешкод на шляху розбудови громадянського суспільства та демократичної, соціальної, правової держави є правовий нігілізм. Досягти реальних успіхів у реформуванні суспільства в умовах економічної кризи та політичної нестабільності можливо лише за умов усунення деформацій правосвідомості та підвищення рівня правової культури населення [1, с. 2].

Дуже часто доводиться чути з вуст навіть цілком компетентних людей, що в нашій країні на сучасному етапі її історичного розвитку практично відсутня правова культура. А якщо точніше, то її ніколи й не було з дуже простої причини: радянська державність будувалася на принципах тоталітаризму й авторитаризму, отже, розвиток правової культури в суспільстві не відбувався, радянський народ відрізнявся правовим нігілізмом, тобто невір'ям у силу права.

Тому метою даної статті ми бачимо визначення стану правової культури сучасного пострадянського суспільства як такого, що має місце в сучасній українській дійсності.

Правова культура — це комплекс регулятивів і цінностей, на основі яких будується реально існуючий у країні правопорядок. Вона виражається в правосвідомості людей, тобто їхніх уявленнях про те, яким повинен бути цей порядок і як варто ставитися до діючої у державі правової системи [2, с. 6].

У нашій країні правова культура населення поки ще дуже низька і явно не відповідає сучасним вимогам. Справа не лише в глибокій криміналізованості суспільства, але й у тім, що навіть законослухняні громадяни не занадто схильні дотримуватися законів. І це — одна з головних причин того, що юридичні норми, ефективні в цивілізованих країнах, виявляються неефективними в нас.

В юридичній літературі існують різноманітні думки про місце правової культури в правовій надбудові ринково структурованого пострадянського суспільства: від визнання її визначальним елементом однієї з підсистем юридичної надбудови, наприклад елементом правової свідомості [3, с. 41], частиною правового виховання [4, с. 367], до ототожнення правової культури із правовою надбудовою [5, с. 71; 6, с. 32] та навіть виведення її за межі правової надбудови [7, с. 123–128].

Характеризуючи стан правової культури в пострадянському (в тому числі — українському) суспільстві, необхідно відзначити відсутність національної ідеї на сучасному етапі розвитку країни — старі соціальні цінності були розвінчані, але нові не запропоновані дотепер. Сьогодні відсутні орієнтири подальшого розвитку, але ж саме на цих орієнтирах і повинна будуватися вся державна політика й, зокрема, політика в галузі правового виховання. Відсутні соціальні цінності підмінюються сурогатами. На наш погляд, саме це є однією з головних причин такого різкого падіння рівня правової культури й правосвідомості. Держава виявилася не в змозі виконати свою елементарну традиційну функцію — “нічного сторожа”, захисту своїх громадян. Зараз країна живе як би у двох паралельних світах: у світі фантомної легітимності, де начебто б існують, але фактично не діють ані закон, ані суд, і у світі “кулачного права”. Це призводить до заперечення позитивного права як соціальної цінності, тобто до правового нігілізму. Положення погіршується тим, що в населення складається негативний образ державної влади в цілому. Причини — у стані української економіки й зниженні рівня життя переважної більшості громадян. У суспільстві росте почуття страху, розпачу, безнадійності. Це відбувається на тлі росту соціальної нерівності. Відкритим залишається питання формування середнього класу.

Соціальна структура, що склалася у Радянському Союзі, мала штучний характер, вона повністю контролювалася державою та не залишала місця для розвитку права, оскільки право передбачає наявність незалежних, автономних суб’єктів. Фактично повна залежність громадянина від державної влади, неможливість реалізувати свої інтереси у приватному порядку сприяла поглибленню патерналістських настроїв. Хоча абсолютна більшість громадян мала невисокий рівень життя, психологічно вони почували себе цілком комфортно завдяки відокремленості від зовнішнього світу та постійній націленості у “світле майбутнє”. Пасивність, нерозвиненість почуття відповідальності за свої вчинки, вороже сприйняття “чужих” цінностей, схильність до сліпої віри та до зрівняльного розуміння справедливості — ось далеко не повий перелік якостей індивіду часів “реального соціалізму” [8, с. 34].

Досвід пострадянської трансформації показав, що, по-перше, багато в чому стихійний процес лібералізації викликав серйозну за масштабами і наслідками кризу в економіці, соціальну напруженість, падіння життєвого рівня значної частини населення. Пряме перенесення на ґрунт посттрадиційних суспільств західних ліберально-демократичних інститутів без врахування регіональної й національної специфіки призвело до спотворення

трансформаційних процесів. Беззастережне відкидання в державах, що трансформуються, будь-яких проявів ринкового соціалізму й таке ж беззастережне сповідування класичного лібералізму не сприяли ні зростанню національного доходу, ні прогресу в більшості галузей виробництва та у сфері формування нових якостей правової свідомості.

Проведеним дослідженням (шляхом опитування за допомогою анкет понад 700 студентів вузів, ділових людей, учнів загальноосвітніх шкіл у містах Києві, Львові, Харкові, Ужгороді, Чернігові, Донецьку та інших) встановлено, що 51,7% опитаних перебувають у стані фрустрації, тобто внутрішньої тривоги. Страх стати жертвою злочину стійко вкоренився нині в масовій правосвідомості, у тому числі у свідомості людини. Він формує уявлення громадян України не тільки про закони, а й про ідею незалежності і демократії, повертає їх погляд до часів тоталітаризму, котрий, як це не дивно, хоч як-небудь, але забезпечував особисту безпеку людей.

Переважає більшість опитаних до правових заходів захисту людини ставляться з недовірою, вважають, що в Україні проблеми боротьби із злочинністю, особистої безпеки людини вирішуються незадовільно. На думку 57,54%, у найближчі п'ять років скорочення злочинності не відбудеться.

Причинами зниження правової культури, на думку опитаних, є: недосконалість законів (39,45%); відсутність правового виховання (35,64%); втрачання владою авторитету (30,62%); зростання цін і безробіття (48,79%); незнання громадянами законів своєї держави (20,42%) та інше (на запитання можна було дати по 2—3 відповіді). Серед невідкладних заходів, які сприяли б підвищенню правової культури, названі: вдосконалення правової просвіти (29,71%); посилення персональної відповідальності (26,94%); вирішення продовольчих проблем (22,28%); формування моральних рис людей (27,79%); зниження цін (14,16%) та інші. У зв'язку із зростанням злочинності, на погляд 57,22% опитаних, громадянам варто дозволити мати особисту зброю як необхідний засіб самозахисту, 17,91% не змогли дати конкретну відповідь на це запитання, а на думку 24,87%, подібний захід не є доцільним [9, с. 7–8].

Цікаво, що серед опитаних майже немає таких, яких правові питання, вивчення основ права, законів не цікавили б взагалі. До всіх галузей права виявляють інтерес 41,00% опитаних; до законодавства про підприємництво — 26,64%; про права людини — 21,45%; про працю — 17,47%; права молоді — 16,09%; про житло — 14,01%; про боротьбу із злочинністю — 11,42%; про шлюб та сім'ю — 11,07%; до конституційного законодавства — 7,09% [10, с. 81].

Можна вказати кілька найважливіших вимог, яким повинна задовольняти сучасна правова культура населення і які в нашій країні зараз виступають як завдання, поки ще далекі від вирішення.

1. Повага до закону. Відсутність її — наше національне лихо. Право на Русі здавна розумілося як наказ начальства, який треба виконувати, щоб уникнути покарання, а не як норма, спрямована на загальне добро.

Правовий нігілізм, неповажне ставлення до закону — лейтмотив авторитарного режиму. Не зникла, а навіть підсилилася зневага до закону в наші дні.

Порівнюючи правову культуру населення в США й пострадянських країнах, журналіст Л. Жуховицький пише: “У них про водія-порушника відразу ж доповідять дорожній інспекції. У нас поморгають фарами, щоб побратимів по керму не застала зненацька засідка співробітників ДАІ. У них ухиляться від сплати податків не тільки незаконно, але й соромно, у нас — справа честі, справа слави, справа доблесті й героїства. У них у бойовиках перший красень — шериф, у нас — кіллер” [11, с. 94]. У правовій державі життєздатність юридичних норм залежить більше від поваги до закону, ніж від страху перед санкціями за їхнє порушення. В нас зараз іде боротьба двох культурних традицій — колишньої, добре вкоріненої культури звичаїв і культури, що з труднощами пробивається в наше життя, правил, правових норм.

2. Знання законів. Закони треба знати. Варто пам’ятати, що незнання законів не звільняє від обов’язку їх дотримуватися. Низька юридична грамотність населення на руку шахраям і несумлінним чиновникам, які можуть, користуючись нею, обманювати неосвічених людей. Однак за радянської владі юридичній освіті народу приділялося мало уваги. Правові кодекси були дефіцитом, тому що видавалися мізерними тиражами, і вільно не продавалися, не у всякій бібліотеці можна було їх знайти. Професійні юристи купували кодекси по підписці, що проводилася в юридичних установах. Це, можливо, було свідомою політикою: тримати маси в стані юридичної безграмотності — тоді ними легше керувати (доречно згадати древню східну традицію тримати закони в таємниці).

В наш час немає проблеми знайти юридичну літературу, включаючи кодекси законів і коментарі до них. Але юридична грамотність населення залишається на низькому рівні. Навіть серед людей з вищою освітою майже ніхто не може самостійно написати позовну заяву в суд. Мало хто знає, що говориться в законі про захист прав споживачів. Більшість трудових конфліктів виникає через те, що працівники не знайомі з основами трудового законодавства. Не дивно, що люди часто почувають себе юридично незахищеними, стають жертвами шахрайських лотерей, ігор, фінансових пірамід і т. п. І тоді виникає переконання, що справедливості немає.

3. Звернення до закону. Вирішувати конфлікти й суперечки треба в рамках права, а не за його межами.

“Зверніться до мого адвоката”, — одна з самих популярних фраз у закордонних детективних фільмах. У США 700 тис. адвокатів, і всім вистачає роботи. Для американця судитися — тривіальне заняття. У нашій країні подати позов до суду — надзвичайний вчинок для простого громадянина. До того ж після подачі позову до суду доводиться чималий час чекати, поки судова машина добереться до розгляду й вирішення справи. Та й сумніви щодо неупередженості та об’єктивності судових рішень у наших громадян досить поширені, а впевненість у тім, що рішення суду по цивільній справі буде виконано, сильно підірвана. Аналіз громадсь-

кої думки показує, що багато з людей не довіряють прокуратурі, суду, міліції й вважають марним звертатися по допомогу, а іноді просто бояться це робити. У результаті створюється ґрунт для вирішення суперечки не в суді, а поза правовим полем — через застосування сили, протиправне або навіть кримінальне “вибивання боргів”, шантаж, розбирання між “дахами”.

Поворот до сучасного рівня правової культури, початий у нашій країні наприкінці минулого сторіччя, проходить повільно й болісно. Ми жили й продовжуємо жити поки ще не в правовій державі і не за нормами сучасної правової культури. Криза нашого суспільства — це не тільки криза економіки, але й криза права. Поки немає порядку в юридичній системі держави, не можуть бути успішно вирішені ані економічні, ані політичні завдання суспільного розвитку.

Література

1. Волошенюк О. В. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 01 — Х.: Ун-т внутр. справ, 2000. — С. 2.
2. Гагин И. А. Правовая культура и ее роль в становлении работника УИС: Уч.-метод. пособие. Книга 13. — Рязань, 2005. — С. 6.
3. Лукашова Е. А. О воспитании правосознания и правовой культуры в период развернутого строительства коммунизма // Советское государство и право. — 1962. — № 7. — С. 41.
4. Теория государства и права. — М.: Наука, 1999. — С. 367.
5. Марков Е. Н. Правовая культура в процессуальном производстве // Правовая культура в юридической практике. — М.: Юристъ, 2006. — С. 71.
6. Машукова Л. Г. Роль правовой культуры в развитии социалистического образа жизни: Дисс. ... канд. юрид. наук. — М.: Норма-М, 1993. — С. 32.
7. Чубатий М. Огляд історії українського права. — К.: Ноосфера, 1994. — С. 123–127.
8. Волошенюк О. В. Деякі аспекти подолання правового нігілізму в посттоталітарному суспільстві // Вісник Університету внутрішніх справ. — 1999. — № 7(3). — С. 34.
9. Бикрня С., Принц Г. Десять золотих управлінських правил // Підприємництво в Україні. — 2000. — № 1. — С. 7–8.
10. Менюк О. Формування правової культури підприємців як практична потреба // Право України. — 2001. — № 1. — С. 81.
11. Кармин А. С. Культурология: Культура социальных отношений. — СПб., 2000. — С. 94.

О. Д. Гринь

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра общеправовых дисциплин и международного права
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

СОСТОЯНИЕ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ ПОСТСОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА

Резюме

В статье указывается на бедственное состояние правовой культуры личности и актуальность изменения общественного правосознания. В качестве средств улучшения ситуации автор видит правовое образование и правовое воспитание общества на всех уровнях.

Ключевые слова: правовая культура, правосознание, правовой нигилизм, гражданское общество.

O. D. Grin

Odessa National University after I. I. Mechnikov
Chair of Theory of Law and International Law
Frantsuzsky boulevard, 24/26, Odessa, 65058, Ukraine

THE CONDITION OF LEGAL CULTURE OF THE POSTSOVIET SOCIETY

Resume

In clause is underlined a disastrous condition of legal culture of the person and a urgency of change of public sense of justice. As means of improvement of a situation the author sees legal formation and legal education societies at all levels.

Key words: legal culture, sense of justice, legal nihilism, a civil society.